

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE BİR GELENEKSEL DÜŞÜNCE KAYNAĞI OLARAK SEFARETNAMELER: KAPICIBAŞI NİŞLİ MEHMET AĞA'NIN RUSYA SEFARETNAMESİ ÖRNEK OLAY İNCELEMESİ

**Books of Ambassadorship as Traditional Sources of Thought for
Turkish Sociology: A Case Study of Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa's
Book of Russia Ambassadorship**

*Fahri ÇAKI**

ÖZET

Bu yazı, Osmanlı'nın Batıyı sorgulama/tanırma/anlama ve onunla farklı türde ilişkiler kurma çabalarına örneklik teşkil eden sefaretnamelerin Türk sosyolojisi açısından nasıl bir rol ve işlevi olabileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi örnek olay olarak incelenecektir.

Konunun incelenmesi, öncelikle Türk Sosyolojisinin özgünlük çabaları açısından gerekecektir. Bu bağlamda, özgün bir Türk sosyolojisinin tarihle ve geleneksel düşünce kaynaklarıyla yakın bir ilişki kurmak zorunda olduğu savunulacaktır. Daha sonra sefaretnameler, Türk toplumunun önemli geleneksel düşünce kaynaklarından birisi olarak sunulacak ve Türk sosyolojisine ne tür bilgiler sunma kapasiteleri olduğu tartışılacaktır. İlgili literatürün aksine, sefaretnameleri, esas olarak Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının belgeleri olarak değil, onun alternatif siyasetler ve ittifaklar arayışının belgeleri olarak okumanın gerektiği ileri sürülecektir. Son olarak, argümanlar Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi örnek olayından elde edilen veriler çerçevesinde desteklenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk sosyolojisi, Osmanlı Devleti, Sefaretnameler, Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi.

ABSTRACT

This paper aims, within the context of Turkish sociology, at discussing the role and functions of books of ambassadorship (sefaretname) as samples of the Ottoman Empire's efforts of questioning, getting to know and understanding the West and of developing new ways of relationship with the West. For this purpose, Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa's Book of Russia Ambassadorship will be examined as a case study.

* Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cakifabri@yahoo.com

At first, the examination of this subject matter will be justified from the viewpoint of Turkish sociology's authenticity considerations. It will be argued that an authentic Turkish sociology has to develop a closer relationship with history and traditional sources of thought. Then, books of ambassadorship will be presented as a traditional source of thought of the Turkish society. Additionally, it will be discussed what kinds of informational potentials this source has for the Turkish sociology. Contrary to the literature, it will be argued that books of ambassadorship should be read mainly as documents of the Ottoman Empire's efforts to find new politics and alliances rather than as documents of its efforts of modernization. Finally, the arguments will be supported from data gained by a historical reading of Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa's Book of Russia Ambassadorship.

Key Words: Turkish sociology, Ottoman Empire, books of ambassadorship, Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa's Book of Russia Ambassadorship.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti kendinden önceki Doğunun bekçi devletlerinin askeri, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel birikimlerini özümsemekle kalmamış, onları geliştirerek kendine özgü sentezler yaratmayı başarmış bir Dünya devletidir. Osmanlı Devleti, Dünya tarihindeki başarısını büyük ölçüde *Osmanlılık siyaseti* adı verilen kendine özgü yapı ve misyonuna borçludur. Osmanlılık siyaseti, öz olarak Doğu ve Batı arasındaki çatışma-temelli ilişkileri kontrol altında tutma ve bu ilişkiler içinde Doğu'nun sözcülüğü ve savunuculuğunu yapma ilkesine dayanır.

18. yüzyıla kadar başarıyla yürütebildiği bu siyaset çerçevesinde Osmanlı Devleti, Batı içinde bir ayırım gözetmeksizin onu bir bütün olarak görmüş ve onda imrenilecek bir şey görmemiştir. Batı karşısında kendi gücüne inanan Osmanlı'nın bu döneme kadar Batıyı tanımak ve anlamak gibi ciddi bir tasası olmamıştır. Ancak bu dönemde giderek artan sayıda Batı karşısında askeri yenilgiler alması Osmanlıyı bu tavrını değiştirmeye ve kendini ve Batıyı sorgulamaya yöneltmiştir.

Bu yazı, Osmanlı'nın Batıyı sorgulama/tanımama/anlama ve onunla farklı türde ilişkiler kurma çabalarına örneklik teşkil eden sefaretnamelerin Türk sosyolojisi açısından nasıl bir rol ve işlevi olabileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi örnek olay olarak incelenecektir.

Konunun incelenmesi, öncelikle Türk Sosyolojisinin özgünlük çabaları açısından gereçlendirilecektir. Bu bağlamda, özgün bir Türk sosyolojisinin tarihle ve geleneksel düşünce kaynaklarıyla yakın bir ilişki kurmak zorunda olduğu savunulacaktır. Daha sonra sefaretnameler, Türk toplumunun önemli geleneksel düşünce kaynaklarından birisi olarak sunulacak ve Türk

sosyolojisine ne tür bilgiler sunma kapasiteleri olduğu tartışılacaktır. Son olarak, ileri sürülen argümanlar Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya Sefaretnamesi örnek olayı çerçevesinde desteklenmeye çalışılacaktır.

Konu tarihi bir belgenin incelenmesine dayanmaktadır. Bu tür bir inceleme, geçmişte ne olduğunu ve niçin olduğunu *anlamayı* amaçlar. Bu anlama çabası elbette tarihi olgulara dayanır. Ancak "*olgular kendi kendine konuşmazlar,*" bir yorumlama sürecini gerektirirler (Singleton v.d. 1993; 379). Yorumlama ise zorunlu olarak belli bir kuramsal arka-plana dayanır. Bu çalışma da bir istisna olmayacaktır.

1. TÜRK SOSYOLOJİSİ VE TARİHLE İLİŞKİSİ

Sosyoloji, 19. yüzyılda Batı Avrupa'da sosyal olayları ve sorunları bilimsel bir yöntemle ele alma savıyla doğmuş bir bilimdir. "Batı tasalarıyla belirlenmiş, genel eğilimlerini kazanmış bir bilim" (Sezer, 1991; 8) olsa da bilimsellik savı onun Batı'da olduğu kadar Osmanlı toplumunda da büyük bir ilgi görmesini sağlamıştır. Osmanlı aydınları, Batılı sosyologları ve eserlerini çok yakından takip etmişler ve sosyolojiyi Osmanlı'nın yüz yüze bulunduğu sorunların doğru anlaşılması ve çözülmesi hususunda bir can simidi gibi telakki etmişlerdir. Nitekim sosyolojinin kurumsallaşması bakımından da Osmanlı aydınlarının çok hızlı ve etkin bir çaba gösterdikleri ve Dünya'da Fransa'dan sonra 2. Sosyoloji kürsüsünün İstanbul Üniversitesi'nde kurulmasını sağladıkları bilinmektedir (Tuna, 1991; 32).

Ne var ki, Türk aydınları, sosyolojiyle bu kadar yakın, hızlı ve yoğun bir irtibat kurmasına rağmen kendi özgün sosyolojisini geliştirmekte aynı başarıyı gösterememiştir. Zaman içinde Türk sosyolojisi iki yönlü bir aktarmacılık karakteri kazanmıştır: Bir yönü, Batı sosyolojisindeki kuramsal ve deneysel çalışmaların Türk okuyucusuna aktarılması, diğer yönü de Türkiye ve Türk toplumuyla ilgili bilgilerin Batıya aktarılması. Farklı çevrelerde üretilen bilgilerin paylaşımına açılması kendi başına problem olmasa da, bilgilerin özgünlükten uzak olması elbette önemli bir problem olarak değerlendirilmelidir.

Türk sosyolojisinin aktarmacılık karakterinin iki genel eğilimle birlikte geliştiği söylenebilir: Bunlardan birisi, Amerikan sosyolojisini takip eden deneysel sosyoloji çalışmaları, diğeri de Avrupa sosyolojisini takip eden kuramsal/felsefi sosyoloji çalışmalarıdır.

Her iki eğilimin de ortak özelliği, Batı'nın üstünlüğü fikrini içselleştirmiş, tarihi dışlayan çalışmalar olmasıdır. Cumhuriyet rejiminin, Osmanlılığın eleştirisi ve Batıcılık tercihi üzerine kurulması Türk sosyolojisinin tarihle ve Türk düşünce gelenekleriyle bağlar kurmasını engellemiştir. Bu çalışmalar Türk toplumu ve sorunları üzerinde bilgi üretmeye çalışsalar da özgünlüğü olan bir "Türk sosyolojisi" oluşturabildikleri söylenemez. Türk sosyolojisi, konusu Türk toplumu olan

sosyoloji değildir, kendine özgü bir bakış açısı olan sosyolojidir. Bu bakış açısı, Türk toplumunu konu edinebileceği gibi, Dünya meselelerini de konu edinebilir, Dünyaya da kendine de “Türk toplumunun çıkarları” açısından bakan bir sosyolojidir bu¹. “Türk toplumunun çıkarlarını gözeten bir sosyoloji” açık ya da örtük bir formda geliştirilebilir. Batı sosyolojisi büyük ölçüde bunu örtük bir formda gerçekleştiriyor; çünkü ancak bu şekilde bilimsellik savı hala kabul görebilir. Bu nedenle Türk sosyolojisinin de aynı yolu izlemesi doğal karşılanabilir. Önemli olan nasıl bir yaklaşımın bir “Türk Sosyolojisi”nin doğuş ve gelişimine olanak sağlayacağıdır.

“Türk Sosyolojisi” kavramı, “Türk toplumunun çıkarları-merkezli bir bakış açısına sahip sosyoloji” diye tanımlandığı takdirde bu sosyolojinin önündeki en büyük ödev, geliştireceği kendi gelenek ve yöntemleriyle Türk toplumunun (kısa, orta ve uzun vadeli) çıkarlarının neler olduğunu belirlemektir. Bunları belirleyebilmek için Türk toplumunu doğru tanımlayabilmek, mevcut Dünya düzeninde ve tarihte doğru bir yere oturtmak, Türk toplumunun tarihi misyonu(olup olmadığı)nu doğru analiz edebilmek gereklidir. O halde, Türk sosyolojisi tarihe dayanmak zorundadır. Dünya meseleleri de Türk toplumuna ilişkin meseleler de ancak tarihi gelişim süreci içinde ele alındığı takdirde “Türk toplumunun çıkarlarını” gözeten bir sosyolojik söylem doğabilir.

Bu nedenle Türk sosyolojisinin tarihle ve tarihsel sosyolojiyle olduğundan daha yoğun bir ilişki kurması bir zorunluluktur. Bu bağlamda, Türk sosyolojisi tarihten ve tarihi ve geleneksel düşünce kaynaklarından yararlanmanın yollarını araştırmak durumundadır.

2. GELENEKSEL DÜŞÜNCE KAYNAKLARI VE SEFARETNAMELER

Geleneksel düşünce kaynaklarıyla temas sosyal düşüncenin gelişimi için neler sağlayabilir? Bu kaynakların misyonu, elbette bugünü ve geleceği, geçmişin düşünce kalıplarıyla değerlendirmek ve şekillendirmek değildir.

Geleneksel düşünce kaynakları her şeyden önce kültür mirası olmaları bakımından korunmayı ve gündemde tutulmayı gerektirirler. Ama daha önemlisi, bu kaynaklar topluma kültürünü, kimliğini ve tarihteki muhtemel bir misyonunu hatırlatırlar. Kültür, kimlik ve tarihi misyon değişen koşullara uyarlanmayı gerektirse de topluma tarihi gelişiminde izleyeceği ana rota için bu kaynaklardan ilham alan merkezi değerler ve hedefler zorunludur. Bu kaynaklar, modern koşulların dayatmalarına karşı birer direnç aracı olabilirler. Geleneksel düşünce kaynaklarıyla temasını yitiren bir toplum

¹ Bu düşünce, “katıksız ve soyut bir yansızlık” fikrine dayanan bilim anlayışıyla örtüşmez elbet ama bu bilim anlayışının kendisi de tarihi bir olgudur.

modern kolonyalizm formlarının çarklarına kapılarak tarih-dışı kalma tehlikesiyle yüzleşmek zorunda kalabilirler.

Türk toplumu açısından bakıldığında, önemli bir geleneksel düşünce kaynağı sefaretnamelerdir. Bu eserler, belirli görevlerle dış ülkelerde görevlendirilen elçilerin görev süreleri boyunca yaptıkları gezi, görüşme ve gözlemleri anlattıkları resmi belgelerdir.

Sefaretnameler kaleme alındıkları dönemin sosyal, siyasal, kültürel olay, kurum ve karakterleri hakkında önemli bilgiler verirler. Bu yönüyle sefaretnameler, özellikle tarihçiler, siyaset bilimciler ve sosyologların ilgi alanına girmek durumundadırlar.

Sosyologlar açısından sefaretnameler, Osmanlı devlet adamlarının dünyaya bakışını, değişen dünyayı nasıl algıladıklarını, kendilerini ve ötekiyi (Avrupa'yı) nasıl gördüklerini, "Osmanlı'nın Avrupa karşısındaki halet-i ruhiyesini" yansıtan (İhsanoğlu, 1991; 100) birer aynadır. Sefaretnameler, Osmanlı siyasetine yön veren temel değerlerin de izlenmesine olanak verirler.

Tespit edilebilen 48 sefaretnamenin² (Yalçınkaya, 1996; 331-333) bazıları İran, Fas, Hindistan gibi Doğulu ve Müslüman ülkelere düzenlenmiş resmi sefaretle ilgili olsa da büyük çoğunluğunun (36 adet) Avrupa ülkelerine düzenlenenlerle ilgili olduğu bilinmektedir. En fazla sefaret düzenlenen ülkeler Avusturya (9 kez), Rusya (8 kez), Fransa (7 kez), Polonya (3 kez), Prusya (3 kez) ve İngiltere (2 kez)'dir. Her ne kadar dış ülkelere elçi gönderme uygulaması çok daha eskilere dayandırılabilirse bile, "sefirlerin veya maiyetlerinden birinin, sefaretle sırasında gördüklerini ve yaptıklarını metbularına bildirmek maksadıyla yazdıkları sefaretnamelere ancak XVII. Asrın ikinci yarısından sonraki devirlerde tesadüf edilmektedir" (Unat, 1987; 43).

Bir dünya devleti olan Osmanlı Devleti, 1699'da imzalamak zorunda kaldığı Karlofça Antlaşmasına kadar, büyük ölçüde geleneksel devlet yapısını ve siyasetini sürdürmüştür. Fakat bu noktadan sonra birtakım şeyler değişmeye başlamıştır. Artık bir devrin bittiği bir diğerinin başladığı hissedilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, Karlofça ile başlayan ve Pasorafa ile devam eden kayıpların sebeplerini anlamaya ve gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Osmanlı'nın kendini toparlayabilmesi için maliyetleri çok yüksek olmaya başlayan savaşırdan uzak durması, barışçıl politikalar geliştirmesi gereği hissedildi. Nitekim 1818-1830 arasında Lale Devri diye adlandırılan dönem savaşırdan geçirilen bir dönem olmuştur. Bu dönem Batı ile ilişkilerin savaşırdan dayalı olmak zorunda olmadığı ve Batı içinde önemli ayrılıkların olduğunun anlaşıldığı bir dönemdir. Barışçı ilişkileri sürdürmek ve/veya Batı içindeki ayrılıklardan yararlanmak Batılı

² Korkut (2003; 509-511) bilinen sefaretnameler sayısını 49 olarak belirlemektedir

devletlerle diplomatik ilişkilerin önemini ortaya çıkarmıştır. Elçiliklere verilen önemin artması bu değişimi açıkça göstermektedir. Bilinen sefaretnamelerin dörtte üçünün 18. yüzyılda yazılmış olması rastlantı değildir.

Osmanlı Devleti daimi elçilikler yerine genellikle ihtiyaca binaen belirli süreli elçilikler³ yolunu tercih etmiştir. Elçilik için seçilen kişilerin zeki ve kavrama gücü yüksek kişilerden oluştuğu (Unat, 1987; 44) belirtilmelidir. Elçiler (sefirler) siyasal eylemlerini devlet sırrı kabul ettikleri için genellikle yazıya dökmezlerdi (Şahin, 2007; 64; Yalçınkaya, 1996; 336). Bununla birlikte, Osmanlı Devleti, bir takım özel görevlerle görevlendirdiği sefirlerinin, bu görevlerini ifa ve icra ederken gezip gördükleri yerlerdeki ilginç ve önemli hadiseleri dikkatle gözlemlemelerini de istemiştir. Bundan murat, kuşkusuz, Osmanlı dışında cereyan eden yeni gelişmelerden haberdar olmak, yani güvenilir bilgi akışını sağlamaktır. Zira bu gelişmelerin takibi, hızla değişen dengeler karşısında Osmanlı Devletine sahip olduğu konumu koruma imkânı sağlama olanağı tanıyabilirdi.

3. KAPICIBAŞI NİŞLİ MEHMET AĞA'NIN RUSYA SEFARETNAMESİ

Rusya'ya gönderilen sefirler tarafından yazılmış 8 adet sefaretname bulunmaktadır. Söz konusu sefaretnamelerin ilki ve önemli bir tanesi, Nişli Mehmet Ağa'nın Moskova sefaretnamesidir. Bu sefaretnamenin incelenmesinin önemi, Osmanlı için büyük hezimetler olan Karlofça Antlaşmasından 23 yıl ve Pasarofça Antlaşmasından sadece 4 yıl sonra düzenlenmiş olmasında yatmaktadır. Osmanlı Devleti bu antlaşmalarla bir yandan çok miktarda toprak kaybetmiş bir yandan da bazı Hıristiyan Devletlerden aldığı vergilerden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu ağır darbeler karşısında Osmanlı Devleti, Batılı devletlere karşı hemen bir hayranlık duygusu mu geliştirmiş, kendisini de aşırı bir eleştiri ortamına mı sokmuştur? Yoksa reel durumu kabullenip alternatif yollar bulmaya mı çalışmıştır? Karlofça ve Pasarofça hezimetlerinin hemen arkasından gerçekleşmesi nedeniyle Nişli Mehmet Ağa'nın Moskova sefaretnamesi Osmanlı'nın zihinsel ve ruhsal tutumunun izlenmesine izin verecektir.

Osmanlı Sadrazamı Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın talimatıyla 1722-1723 yıllarında gerçekleştirilen Rusya sefaretinin "orta elçisi" Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın kimliği ve hayat hikâyesi hakkında pek bilgi bulunmamaktadır⁴. Osmanlı sefaretnameleri üzerine hazırladığı önemli

³ Avrupalı devletler 15. yüzyıldan itibaren İstanbul'da daimi elçilikler kurmaya başlasalar da Osmanlı Devleti ancak Selim 3 ile birlikte Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler kurmaya başlamıştır.

⁴ Doğum yerinin Niş (Ниш/Niš) olduğu, doğum tarihinin bilinmediği, kapıcıbaşılığın yanı sıra devletin çeşitli kademelerinde çalıştığı, Damad İbrahim Paşa sedaretinde kapıcıbaşılık

eserinde Faik Reşit Unat, Nişli Mehmet Ağa'nın Moskova sefaretnamesinin tarihi arka-planıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: "1720'de Rusya, İstanbul'a bir sefir göndererek Osmanlı İmparatorluğu ile yeni bir muahede akdine muvaffak olmuştu. Bu muahede ile Osmanlı Devleti Lehistan Krallığının irsi hanlarına verdikleri vergiyi kaldırmıştı. Kuvvetli bir Lehistan'ın kendi mevcudiyetleri için lüzumunu idrak edemeyen Osmanlı ricali, yalnız Petro'nun İmparator unvanını tasdik etmemeyi bir muvaffakiyet saymışlardı. Rusların bu muahededen sonra da Osmanlılar aleyhine yine bazı hareketlerde buldukları, Osmanlılara tabiiyetleri pek şekli olan Lezkiler ve Kabartay ülkesi sakinleri üzerinde birtakım hareketlere geçtikleri ve Kırım hudutlarında, Ejderhan civarında ve Hazer kıyılarında birçok teşebbüslerde buldukları, Osmanlı hudutlarında harp endişesini doğurdıkları görülmektedir. İşte bu sıralardadır ki İran'daki karışık vaziyetlerden istifade etmek isteyen Osmanlı Sadrazamı, Fransa ile umduğu ittifakı temin edemeyince, İran aleyhine Ruslarla bir ittifak yapmayı memleket menfaatine uygun görüyor ve bu imkânı hazırlamak, ittifak teklifinin kabul görüp görmeyeceğini anlamak üzere Kapıcıbaşlarından Nişli Mehmet Ağa'yı Moskova'ya Orta Elçi olarak gönderiyor... (Mehmet Ağa) memuriyetinin safhalarını sefaretnamesinde samimi ve yer yer arkasında tehekküm ve istihza gizlenen bir üslupla nakletmektedir" (Unat, 1987; 62).

Öz olarak, Mehmet Ağa'nın sefaretinde üç ana hedef güdüldüğü söylenebilir: Birincisi, Osmanlı-Rus sınırlarındaki sorunları gidermektedir. İkincisi, İran'ı paylaşmak üzere bir ittifak oluşturma hazırlıkları yapmaktadır. Üçüncüsü ise, o dönem Rusyası hakkında doğrudan yakın gözlemlerde bulunmak ve bunları Osmanlı yönetiminin bilgisine sunmaktır. Bu ana hedeflerden özellikle sonuncusu sosyolojik öneme sahiptir. Bu nedenle, sefaretname takip eden satırlarda bu sonuncu hedef açısından tahlil edilmeye ve Osmanlı'nın zihinsel ve ruhsal tutumunun izlenmesine çalışılacaktır⁵.

4. SEFARETNAME İÇERİĞİ

Sefaretname, sefaret görevlendirmesinin arka-planı, yolculuk hazırlıkları, yolculuk boyunca görülen kale ve kentlere ilişkin izlenimler, askeri yapılar hakkında bilgiler, karşılama ve uğurlama törenleri, protokol uygulamaları, Çar ve yakın adamlarıyla yapılan görüşmeler ve müzakereler, Name-i Humayun'nun teslimi, ittifak arayışlarına dair görüş ve kaygılar gibi

rütbesinin geri alındığı ve 1725'ten itibaren Kastomonu'ya beş yıllık bir süre için sürgün gönderildiği, Patrona Halil İsyanı'ndan sonra serbest kaldığı ve Mısır'a memur olarak gittiği, daha sonra sipahilerağası ve başbakıkulu olduktan sonra 1732'de vefat ettiği bilinmektedir (Mertayak, 2008; 1).

⁵ Analiz için esas alınan metin Faik Reşit Unat tarafından "Tarih Vesikalari Dergisi"nin X. XI ve XII. sayılarının, aynı sıraya göre 284-299, 352-371 ve 462-472 sayfalarında yayımlanan metindir.

çok sayıda konu etrafında yazılmış bir rapordur. Rapor bu konular etrafında çoğu kez çok ayrıntılı gözlem ve tasvirler sunar.

Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa başkanlığında Moskova'ya düzenlenen sefaret esnasında gözlenen ve sıklıkla bahis konusu olan bir husus, Rusların ülkelerine gelen elçi ve misafirlere zahire (yiyecek, içecek vb.) vermek yerine para verme âdetinin geçerli oluşudur. Oysa Osmanlı Devleti'nde aksi bir uygulama söz konusudur. Osmanlı ülkesine gelen yabancılara para verme yerine her türlü ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması ve istedikleri takdirde para da verilmesi âdeti hâkimdi. Bu âdetin, gelen misafirler açısından daha geçerli bir yol olduğu açıktır. Çünkü misafir, bulunduğu yerin yabancısıdır. Neyi, nerede bulabileceğini bilemez. Bunun yanı sıra normalin üzerinde fiyatlarla karşılaşma sorunu da söz konusu olabilir. Nitekim daha önce Rusya'ya giden bir diğer Osmanlı sefiri (Mustafa Ağa)'nin maiyetindekilerden birisi olan Hasan Çavuş, Rusların bu âdeti yüzünden karşılaştıkları güçlükleri Mehmet Ağa'ya anlatmış ve mutfak ihtiyaçlarını tedarik ettikten sonra yola koyulmalarını şu şekilde tavsiye etmiştir:

...siz böyle sebük-bâr niçün, gidersiz, biz geçen sene Mustafa Ağa ile tedârikimiz ile gitdikde bile azîm zarûret çekdik. Anda sizün için kab ve kacak bulunmaz ve sizin aşçınız yokdur. Halka taâm kim pişirür, anlar size tayın yerine akça virürler. Pek zarûret çekersiz ve bizim iki âdemimiz vefât eyledi, kefen bile bulamadık...(Unat 1942; 287).

Bu tavsiyeden pek hoşlanmasa da Mehmet Ağa da sefareti esnasında bu sorunla sık sık muhatap olmuş ve Hasan Çavuşa hak vermiştir.

Altı çizilebilecek ikinci bir husus da, yol güvenliğinin olmayışıdır. Özellikle Tatar tehlikesi hâkimdir. Bu tehlikenin hâkim olduğu yerlerde kale komutanlarının sefere dahi çıkmamış olduğu alaylı bir dille ifade edilmektedir. Mehmet Ağa, Tatar korkusundan dolayı kale çevrelerinde alınan tedbirlere ilişkin bir takım bilgiler de vermektedir. Örneğin, “*Vel-hâsıl bu mahalle gelince asker muhâsara idecek bir kal'a görmedik. Cümle kal'a didikleri birer palanga misillü olub Tatar havfından kimi çatmadan ve kimi dizme birer sarompo çevrilmiş ve bazıların önünde ağaçtan birer çarh-ı feleği var*” (Unat, 1943a; 352) diyerek bu tedbirlerin sıradanlığını göstermektedir.

Sefaretnameden anlaşıldığı üzere, 18. yüzyılda var olan bir diğer adet de, diplomatlar arasında karşılıklı hediyeleşmektir. F. Raşit Unat, Osmanlı Devletinin bu hususa herkesten daha çok önem verdiğini söylemektedir. Hatta en kötü dönemlerde bile Osmanlı sefirlerinin gittikleri yerlere çok kıymetli hediyeler götürdüklerini kaydetmektedir (Unat, 1987; 26). Bu

sefaret esnasında da, Mehmet Ağa birçok kişiye boyama ve ağır koku hediye etmiştir. Buna mukabil top sesi taklidi yapan aletler v.b. hediye almıştır.

Göze çarpan bir başka husus da, karşılama ve uğurlama törenlerine verilen önemdir. Mehmet Ağa da, bu törenlere muhatap olmuş ve istinasız bir şekilde, nerede, kaç parelik atışlarla karşılanıp uğurlandıklarını anlatmaya önem vermiştir. Sefaretnameden Osmanlı heyetinin genellikle yedi pare top atışlarıyla karşılanıp uğurlandıkları anlaşılmaktadır.

Yolculuk boyunca Mehmet Ağa'nın en fazla ilgilendiği şeyler bariz bir şekilde kalelerdir. Sefaretnamede kaleleri enine-boyuna, en ufak ayrıntılarına kadar anlatma eğilimi gözlenmektedir. Ayrıca Mehmet Ağa'nın gördüğü kalelerin hemen hiçbirini beğenmediğini de belirtmek gerek. Mehmet Ağa'nın bu kalelerin çoğuna "yıkık, viran, küçük" v.b. sıfatlar yakıştırdığı görülmektedir. Sefir, mesela *Cicatne* menziline gelinceye kadar gördüğü kaleler arasında askerleri muasara edebilecek bir kale göremediğini, buralarda daha ziyade Tatar korkusundan alınan bir takım tedbirlerin söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin huduttan beş saat uzakta olan Yenikala'yı şöyle tasvir etmektedir, sefir:

Kal'a-i mezbure Ton kenarında çimden yapılma bir sagir kal'adir, yedi adet tabyesi var; dördü su tarafına, üçü de kara tarafına nazır; bir iki adem kaddi hendeği ve on zira' miktarı eni vardır ve hendeğin taşrasında ağaçtan çarh-ı felek dizilmiş ve her tabyede yedişer pare Timur topları var ve iki kurşun menzilli kadar mahalde bir varoşu var ve taygan mande beş yüz miktarı köprü tonbazı misüllu tonbazı var. (Unat, 1942; 293).

Sefir Mehmet Ağa, gördüğü limanlardaki gemilerle de çok yakından ilgilenmiş ve bunlar hakkında tafsilatlı bilgi toplamak istemiştir. Gerçi Ruslar, bu gemileri gizlemek istemiş ve üzerlerini birtakım şeylerle örtmüştür, ancak meraklı Osmanlı sefirine karşı bu hususta pek başarılı olmadıkları anlaşılmaktadır. Mehmet Ağa, birtakım araçlar da kullanarak mümkün olduğunca bilgi toplamaya çalışmıştır.

Name-i Hümayun diye adlandırılan padişah mektubunu bizzat Rus Çarına vermekle görevlendirilen Osmanlı Sefirinin mühim gözlemlerinden birisi de, etrafındaki mahalde Çarın tüfek imal edilen ticarethanelerinin bulunduğu Oba Kalesine ilişkin olanıdır. Mehmet Ağa, bu ticarethanelerin altı mahzenden oluştuğunu ve tüm devlet tüfeklerinin burada depolandığını kaydetmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi, Osmanlı Sefaret heyeti hemen her konakladığı yerde zahire verilmesi yerine para verilmesi uygulamasıyla karşılaşılıyor ve her defasında bunu reddetmeyi deniyor. Sefir, çoğunlukla "yiyecek-içeceği de çoktur" diye cevap vererek Osmanlı devletinin

saygınlığına gölge düşürmemeye büyük bir çaba sarf ediyor. Hatta Moskova'ya ulaşıldığında Sefire, ellerindeki aşırı miktardaki zahirenin satılarak paraya dönüştürülmesi ve böylece ziyan edilmemesi teklifi geldiğinde, Mehmet Ağa, bunu da reddederek, teklifi yapan Rus yetkilisine bu hareketin Devlet-i Aliye'nin şanına yakışmayacağını, Devletlerinin paraya ihtiyacı olmadığını söylüyor ve eldeki fazla zahirenin başta askerler olmak üzere, herkese yedirilmesini isteyerek Osmanlı Devleti'ni Rus halkı karşısında küçük düşürmek isteyen Rus yetkilisinin bu emelini sonuçsuz bırakıyor.

Kapıcıbaşı Mehmet Ağa, protokol konusunda da azami dikkat ve ihtimam göstermiştir. Kendisini ve kendi şahsında Osmanlı Devletini küçük düşürecek hilelere karşı oldukça duyarlı bir tavır sergilemiştir. Örneğin, daha önce Rusya'dan gelip İstanbul'da elçilik yapmış olan ve Sefir Mehmet Ağa'yı karşılamakla görevlendirilen Aleksey İronoviç Daşkov'un bir aracı göndererek Sefiri konağına davet etmesi üzerine bu hareketiyle Daşkov'un kendisini değil, kendisinin Daşkov'u karşılamış olacağını ileri sürmüş ve Daşkov'un bizzat kendisinin yanına gelip davet etmedikçe onun konağına gitmeyeceğini söylemiştir. Sefir, aracıya verdiği yanıtı şöyle anlatmaktadır: "... biz dahi *"Pek hazzeyledik, memnûn olduk ikrâmlarından; ancak ol bizi mi istikbâl ider, yohsa biz anı mı istikbâl ideriz? Eger ol bizi istikbâl iderse zâhir konagımıza gelür, bıyurın deyü davet ider ve konagımıza götürür"* dedikde..." (Unat, 1943a: 354). Nitekim netice arzu ettiği şekilde sonuçlanmıştır. Yani A.İ. Daşkov, bizzat gelip Mehmet Ağa'yı konağına davet etmek zorunda kalmıştır; ancak bundan sonra Ağa, davete icabet etmiştir.

Bir Osmanlı devlet adamının Moskova'ya gelmesi Moskova halkı için çok ilginç ve önemli olmalıydı ki, tüm halkın Sefiri karşılamak üzere yollara döküldüğü bilgisi okunmaktadır. Bu da, o dönemin koşullarında Osmanlı Devletinin hala büyük bir saygınlığı olduğuna delalet etmesi bakımından önemlidir. Osmanlı Devletinin, Rusya nazarında ayrıcalıklı bir yeri olduğu görüşünü destekleyecek başka olaylar da söz konusudur. Örneğin Rusya'ya gelen yabancı elçilerin, normal koşullarda Çar'ın eski sarayında Çarla görüştürülmedikleri, ancak Osmanlı padişahına hürmeten bu âdetin bozulup görüşmenin bu sarayda yapılmasının sağlanacağı belirtiliyor ve gerçekten de sağlanıyor.

Bu sefaretnamede Rus bürokrasisinin daha başka adetleri hakkında da bilgi bulunabilir. Bunlardan birisi, yabancı elçilerin ve diğerlerinin Çar karşısında çok fazla konuşmaları ve sohbet etmelerinin geleneğe aykırı olduğuna dairdir. Bunun için Çara söylenecek sözlerin bir metin halinde yazılıp, ilgililere önceden verilmesi geleneği ihdas edilmiştir. Sefir Mehmet Ağa da, bu geleneğe tabi tutulmuştur.

Name-i Hümayun'un Çara verilmesi esnasındaki olaylar dizisi gerek Rusların Sefire, gerekse Sefirin Ruslara tutumları bakımından bazı ilginç yönler arz etmektedir. Bu nedenle bu sahneyi aktarmak yararlı olacaktır. Önce, bir yetkili gelip Padişah mektubunun kendisi aracılığıyla Çara verileceğini bildiriyor. Sefir Mehmet Ağa ise, bunu reddederek, emanetin (mektubun) mutlaka kendisi tarafından verilmesi hususunda ısrar ediyor. Bunun üzerine, bir süre sonra dört adet hinto (araba) ve on kadar eğerli beygir ile gelip Sefiri Saraya davet ediyorlar. Sefir de; mektubu bir ağır gül kokulu boyamanın (bir tür bez) içine koyup oğluyla birlikte⁶ yola koyuluyor. Moskova'nın tüm kadın ve çocukları sokaklarda sevgi gösterisinde bulunuyorlar. Şehrin içinden geçen nehrin üzerindeki köprüden geçilerek iç kalede Çar'ın Sarayı önünde, beş yüz kadar askerin bayraklarıyla selama durdukları bir ortamda merdiven ayağına kadar arabalarla varılıyor. Arabalardan indikten sonra, büyük bir odanın kapısının önüne geldiklerinde eski ve delik bir halının döşeli olduğu, Mehmet Ağa'nın dikkatini çekiyor. Yine onun tasvirlerine göre, odanın bir köşesinde üzerinde Çar'ın oturduğu üç kademeli, dört zira' (bir uzunluk ölçüsü) miktarı yükseklikte olan dört köşeli bir sofa ve bu sofanın sağ tarafında beş gözlü sandık misali bir eşya ile sol tarafında büyük bir yıldızlı iskemle bulunmaktadır.

Mektupla birlikte Sefir ve yanındakiler içeri girdiğinde Çar ayağa kalkıyor ve şapkasını koltuğuna alıp, sandık misali eşyanın yanına gelerek burada duruyor. Sefir, Çara bir adım kalacak kadar yaklaşıp mektubu öperek başına koyuyor ve Çara teklif ediyor. Çar ise, bizzat kendisi almayı Başbakanına aldırıyor. Sefir mektubu verdikten sonra sofadan bir kademe inip burada beklemeye karar kılıyor. Orada bulunanlar arasından eski İstanbul elçisi A.İ. Daşkov, Mehmet Ağa'ya bir kademe daha inmesi için ikazda bulunuyor. Mehmet Ağa ise başından beri hoşlanmadığı Daşkov'un bu ikazını duymazlıktan gelerek yerini değiştirmiyor. Çar da, kendi lisanınca 'yeni güzeldir' diyerek Sefirden yana bir tavır koyuyor. Görüşme bittikten iki saat sonra Çar tarafından görevlendirilen bir adam gelip Mehmet Ağa'ya, Çar'ın kendisinden hoşlandığını ve bu yüzden yemek gönderdiğini haber veriyor.

Bu görüşme esnasında göze çarpan başlıca hususlar, Mehmet Ağa'nın Saray hakkındaki gözlemleri ve takındığı gururlu tavırlar olmaktadır. Çar'ın bulunduğu salona açılan kapının önündeki halının eski ve delik oluşunu, alaycı bir üslupla ifade etmektedir Sefir.

Görüşmeden iki-üç gün sonra, Rus donanmaları, Osmanlı heyetinin konakladığı yere yakın bir yerde fişek şenliği yapıyor. Sefir ve beraberindekiler, bu şenliğe davet ediliyorlar. Mehmet Ağa hasta olduğunu

⁶ Sefirlerin çeşitli akraba ve yakınlarıyla birlikte sefaret görevine çıkmaları yaygın bir adetti (Yalçınkaya, 1996; 321).

bahane ederek bu daveti reddediyor. Ertesi gün Çar, komutanlarından Mençikof'u, Sefiri ve beraberindekileri tekrar davet etmek üzere görevlendiriyor. Özellikle Çariçe, Osmanlı heyetini görmeyi çok arzuluyor. Bunun üzerine Sefir Mehmet Ağa, davete icabet ediyor. Ancak ne yazık ki Mehmet Ağa, bu davet hakkında bilgi vermeyi lüzumsuz addedip herhangi bir şey yazmıyor. Çoğu konuda çok ayrıntılı bilgiler veren Mehmet Ağa'nın bu davet ile ilgili bilgi vermemesi onun Rus kültürel yaşamına karşı ilgisizliği, daha doğru bir ifadeyle Rus kültürüne herhangi bir hayranlık geliştirmemiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. Eğer aksi söz konusu olsaydı, kuşkusuz Mehmet Ağa diğer konularda olduğu gibi bu konuda da ayrıntılı bilgiler sunmaktan haz alırdı.

Rus kültürel yaşamıyla ilgili yukarıdaki tespitin bir istisnası vardır. Sefaretnamede görülen bu istisna, Mehmet Ağa'nın tabiriyle, "Çar'ın masharalarının seyredilmesi" sahneleridir. Çar'ın sır kâtibi; Sefire ve beraberindekilere masharaları (eğlence, tören) seyrettirme işiyle görevlendiriliyor. Önce, mavnan gibi bir kızak üzerinde beygirlerin koşulduğu bir kayığın içindekiler, ellerinde gümüş borular ve trampetleri çalarak geçiyorlar. Masharaların başkanı, acayip bir kıyafetle gelip Sefiri selamlayarak geçiyor. Sonra yelkenlerini açmış küçük bir kalyon geliyor. Çar güvertede bulunduğu halde önlerinden geçiyor. Üç top atışından sonra, sırasıyla bir Amiral, Başbakan ve Çariçe geçip selamlıyorlar. En sonunda da diğer devletlerin elçileri önlerinden geçerken şapkalarını çıkartarak selamlıyorlar. Kısacası, Sefir'in tabirleriyle bütün Moskovalılar, acayip kıyafetlerle (kadınlar erkek kıyafetiyle) 40 adet kayık üzerinde teker teker türlü masharalıklarla geçiyorlar. Bu gösterilerin Sefiri çok eğlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu gösteriler ayrıca, Osmanlı Sefirine ne denli önem verildiğinin ve saygı duyulduğunun bir diğer göstergesi olması bakımından da önemlidir.

Sefaretnamede Osmanlı-Rus ilişkileri ve ittifakına dair çokça diyaloga yer verilmektedir. Bu konuda Rus tarafının görüş ve istekleri anlatılmakta ve Mehmet Ağa'nın bunlara nasıl mukabelede bulunduğu ayrıntılı bir şekilde izah edilmektedir. Örneğin, bizzat Çar'ın kendisiyle yaptığı bir görüşmede Çarın Osmanlı-Rus ittifakı ile ilgili olarak "... cevaplarını siz bizzat sahib-i devletten işittiniz mi" sorusuna karşılık Mehmet Ağa şu yanıtı verdiğini yazmaktadır:

...Beli Devletlü, İnâyetlü Efendimizin mahsûs kendi çırağı olub ve mahremi olduğum hasebiyle bize sizin vükelânuz derûnunuzda olan dostluğuz arzylediklerinde biz dahi İnâyetlü efendimizin siz dostlarına derûnlarında olan meveddet ve muhabbetlerini ve tarafeynde olan ibad-ullâha hayr tefekkürlerinden nâşi mukaddem Basvekilinize takrîr eyledigim minvâl üzere kendi kulağım ile

isitdigimden arz eyledim. Kapukethüdanıza yazsanız inşâ'Allâhu teâlâ kâzib çıkmayuz...(Unat, 1943b: 467).

Bunun yanı sıra, Sefaretname Avrupa'daki muhtemel siyasi ve askeri gelişmelere değindiği gibi Osmanlı-Rus ittifakının önemine de vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, örneğin, Fransa ile İspanyanın ittifak kurduklarını, bu ittifakın Avusturya ile yapacakları muhtemel bir savaş sonucunda galibiyet elde edeceğini ve bunun Rus çıkarlarını etkileyeceğini ve Rus-Osmanlı ittifakına daha fazla önem kazandıracağını Mehmet Ağa bir Rus yetkilisiyle olan diyalogunda şu sözlerle izah etmektedir:

...Bize hilâf söylerler, deyü itimâd etmezseniz, bizim dostluğumuzu Nemçe'den ve İngilis'den sûâl etmen, sâir mülükten sûâl idin" deyü cevâb edüb ve "size dostluğa binâen bir söz söyliyeyim, bu bir müzâkere ile dostluktur, Françe pâdisâhı evvel küçük idi, şimdi on beş yaşına girdi, pâdisâh oldu ve İspanya'dan kız aldı artuk hısım gibi olub şimdi Nemçe'nin havfindedir. Bir iki sene içinde anların mâbeyninde bir cenk vâki olacaktır. Bu iki büyük devlet dahi ittifâk olup birlik olur ise ol zemân Nemçe'nin yüreği çatlar ve ziyâde havflerinden hased ederler" dedikte biz dahi "şüphe yok; ancak Çar hazretleri bizden ittifâk husûsunu sâhib-i devletden kendi kulağınız ile işitdin mi?" deyüb, "beli işittik" deyü takrîr eyledigimizde kendüleri sükût edüp redd-i kelâm etmediler" didiğimizde yayınca başların eğüp şöyle ettiler ve "siz bu hususu kendülüğinden dostluğa binâen söylediniz. Eger Devlet i Aliye tarafından söylediler iseniz cevâp vermek değil, temessük bile veririz. Bu hususu siz bir kat isterseniz biz iki kat isteriz... (Unat, 1943b: 470).

SONUÇ

Sefir Nişli Mehmet Ağa'nın sefaretnamesi, F. Raşit Unat'a göre "1724'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında İstanbul'da akdedilen ve hedefi, maalesef, İran'ın taksimi gibi ham bir hayal olan ittifakın ilk müzakere zemininin nasıl hazırlandığını bize gösterme ve o zaman Rusya'da hâkim olan halet-i ruhiyeyi tanıtmaya bakımlarında tetkike değer ve ehemmiyetli bir tarih vesikasıdır" (Unat, 1987; 64). Bununla birlikte, bu sefaretnamenin, Rusya'nın yenilikçiliğine, gelişmişliğine işaret eden bir gözlem, bilgi, düşünce ve hissiyat içermediğini, Mehmet Ağa'nın daha ziyade Name-i Hümayun'u yerine ulaştırmayı, Rusya ile sağlam bir ittifak kurma olanaklarını yoklamayı birinci planda tuttuğunu ve Rusya'nın askeri yapısıyla yakından ilgilendiğini söylemek mümkündür. Sefaretnamenin bütününde bariz bir hayranlık duygusu, Osmanlı'nın yenilik hareketleri için çıkarılmış herhangi önemli bir ders vb. gözlenmemektedir. Aksine,

Osmanlı'nın hala kendine güvenen, mağrur bakış açısını koruduğu ve hatta bir çok bakımdan Rusya'yı kendinden aşağı gördüğü söylenebilir.

Sefir Nişli Mehmet Ağa'nın Rusya sefaretnamesinin incelemesi, sefaretnameleri Batının gelişmişliğiyle başı dönen ve acziyet hisseden bir Osmanlı'nın yenileşme hareketlerine ilham kaynağı (Yalçınkaya, 1996; 319; Korkut, 2003; 495) ve hatta bir çeşit "kalkınma programı" (Gürsoy, 2006; 142) gözüyle okumak yerine, geleneksel Osmanlılık siyasetini yürütmekte güçlükler çeken bir Osmanlı'nın alternatif siyasetler üretme, Batı içindeki ayrılıkları yakından keşfetme ve diplomasiden daha fazla yararlanma çabaları olarak okumanın daha doğru olacağını göstermektedir. Yenilik hareketleri (ıslahatlar) yeni siyaset arayışlarının bir yan ürünü olsa gerektir.

Bu tür bir okumayla birlikte, 15. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletler İstanbul'da daimi elçilikler kurarken, Osmanlı'nın böyle bir yola gitmemesini, ancak 18. yüzyıldan itibaren daimi elçilikler kurmasını da Osmanlı'nın basiretsizliğiyle değil, izlediği siyaset ve toplumlararası ilişkilerdeki gücü ve yeri ile açıklamak gerekecektir. Çok basit bir şekilde, Osmanlı güçlüyken Avrupalı devletler onunla ittifak ve diplomatik ilişki yollarını kollamıştır; gücünü kaybetmeye başladığından itibaren Osmanlı da onlarla ittifak ve diplomatik ilişki arayışlarına girme gereği duymuştur. Sefaretname yazımına dayalı elçilikler bu süreçte anlam ve önem kazanmıştır.

Dolayısıyla, sefaretnameler, Türk sosyolojisine Osmanlı'nın Batılılaşma serüvenini izleme olanağı vermektedir. Diğer bir deyişle, geleneksel Osmanlılık siyasetinin terk edilmesini, onun yerine Osmanlı'nın, yenilgilerine rağmen, hala sahip olduğu gücü ve imkânları Batı içinde kurulan ittifaklar hizmetine sunuşunu resmeden kaynaklar olarak sefaretnameler, Türk sosyolojisine bu siyaset değişikliğinin hangi koşullar ve kaygılar çerçevesinde yaşandığını anlama imkânı veren tarihi belgelerdir.

Elbette bu tür bir okumanın sağlamlasının yapılması için Batı Avrupa ülkelerine gönderilen elçilerin sefaretnamelerinin de yakından incelenmesi ve sefaretnameler üzerindeki çalışmaların daha fazla yoğunlaşması gerektiği açıktır.

KAYNAKÇA

- GÜRSOY, Belkıs Altınış. (2006) "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü." *Bilig*, sayı 36: 139-165.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin. (1991) "Modern Bilimlerin Türkiye'ye Girişi." 75. *Yılında Türkiye'de Sosyoloji*. (Editör: İsmail Coşkun). İstanbul: Bağlam Yay..
- KORKUT, Hasan. (2003) "Osmanlı Sefaretnameleri Hakkında Yapılan Çalışmalar." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 1, Sayı 2: 491-511.
- MERTAYAK, Aydın. (2008) "Nişli Mehmet Ağa." *Historians of the Ottoman Empire* (Editörler: C. Kafadar, H. Karateke, C. Fleischer). <http://www.ottomanhistorians.com/database/pdf/nislimehmed.pdf> (Erişim tarihi: 23.05.2011).
- SEZER, Baykan, (1991) "Türk Sosyolojisinin Önündeki Sorunlar." 75. *Yılında Türkiye'de Sosyoloji*. (Editör: İsmail Coşkun). Bağlam Yay. İstanbul.
- SINGLETON v.d. (1993). (Royce A. Singleton Jr., Bruce C. Straits, M. Miller Straits) *Approaches to Social Research*. Oxford University Press. New York.
- ŞAHİN, Esin. (2007) "Edebi Bir Tür Olarak Klasik Edebiyatımızda Sefaretnameler." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 33: 61-68.
- TUNA, Korkut, (1991) "Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları." 75. *Yılında Türkiye'de Sosyoloji*. (Editör: İsmail Coşkun). Bağlam Yay. İstanbul.
- UNAT, F. Reşit. (1987) *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*. (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal) Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- UNAT, F. Reşit. (1943a). "Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Moskova Sefâretnâmesi." *Tarih Vesikaları Dergisi*, (II/XI): 352-371.
- UNAT, F. Reşit. (1943b). "Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Moskova Sefâretnâmesi." *Tarih Vesikaları Dergisi*, (II/XII): 462-472.
- UNAT, F. Reşit. (1942). "Bin Yüz Otuz Beş Tarihinde Moskova'ya Giden Elçinin Takriri." *Tarih Vesikaları Dergisi*, (II/X): 284-299.
- YALÇINKAYA, M. Alaaddin (1996). "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri." *OTAM*, sayı 7: 319-338.